

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی کارنامه‌ی غزل شیراز از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ خورشیدی

استاد راهنما:

دکتر کاووس حسن‌لی

استاد مشاور:

دکتر علی اصغر غفوری

دکتر محمد حسین نیکدار اصل

پژوهشگر:

نادر فخرآور

شهریورماه ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صورت جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی آقای نادر فخرآورد

با عنوان

بررسی کارنامه‌ی غزل شیراز از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ خورشیدی

در تاریخ ۱۳۸۸/۶/۱ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه‌ی به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایان‌نامه	دکتر نفوس حسینی	با مرتبه‌ی علمی دانشیار است.
۲. استاد مشاور پایان‌نامه	دکتر علی اسفندیوری	با مرتبه‌ی علمی استادیار است.
۳. استاد مشاور پایان‌نامه	دکتر محمدحسین آنگار	با مرتبه‌ی علمی استادیار است.
۴. استاد داور داخلی	دکتر علی رضاشادفطری	با مرتبه‌ی علمی استادیار است.
۵. استاد داور خارجی	دکتر سعید حسام‌پور	با مرتبه‌ی علمی استادیار است.
۶. مدیر گروه ادبیات فارسی	دکتر قاسم سلاری	با مرتبه‌ی علمی استادیار است.

تقدیم:

به روح بلند پدرم که عشق و محبت را از او آموختم؛
به مادرم که هیچ‌گاه محبتش را از من دریغ نکرد؛
به همسرم که همه‌ی لحظه‌هایم سرشار از اوست،

و

به نیلوفر و مازیارم

سپاس‌گزاری

اکنون که توانستم پس از ۲۲ ماه تلاش بی وقفه، این رساله را به پایان برسانم خداوند بزرگ را شاکرم که در این راه همواره یادش آرامش‌بخش لحظه‌های دلتنگی‌ام بود. از استاد گران‌قدر و دوست قدیمی جناب آقای دکتر کاووس حسن‌لی که علی‌رغم گرفتاری‌های زیاد با بزرگواری و محبت راهنمایی این رساله را پذیرا شدند بی‌نهایت سپاس‌گزارم و صمیمانه سرسبزی همیشگی و توفیق ایشان را از درگاه خداوند مهربان آرزومندم.

از راهنمایی‌های دیگر استادان بزرگوار، دکتر علی اصغر غفوری و دکتر محمد حسین نیک‌دار اصل که در تدوین این رساله کمال همکاری را داشتند، سپاس‌گزارم. از همسر ادیب و فرزانه‌ام که بسیار یاری‌گرم بود و با قبول زحمت تایپ و تحریر این رساله نگذاشت خستگی‌های ناشی از دشواری و حجم زیاد کار بر من غلبه نماید بی‌نهایت تشکر می‌کنم؛ اگر چه سپاس من درخور زحمات بی‌دریغ او نیست. هم‌چنین از نیلوفر و مازیار - که نتوانستم وظایف واقعی و پدرا نه‌ام را در مدت طولانی تألیف این رساله برایشان ادا نمایم - پوزش می‌خواهم.

نام : نادر

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

استاد راهنما: دکتر کاووس حسن‌لی

نام خانوادگی: فخرآور

رشته و گرایش: زبان و ادبیات فارسی

تاریخ دفاع: ۸۸/۶/۱۸

چکیده

بررسی کارنامه‌ی غزل شیراز از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ خورشیدی

در این پایان‌نامه کارنامه‌ی غزل شیراز از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ خورشیدی بررسی گردیده است. اهمیت این تحقیق بیش‌تر به دلیل تازگی موضوع است و این که تا به حال هیچ اثر مستقل و شایسته‌ای در پیوند با موضوع مورد نظر تألیف نشده است. در این پژوهش؛ سه نسل از شاعران غزل‌سرای بعد از انقلاب اسلامی در شیراز معرفی و آثار آنان در قالب غزل ارزیابی شده است. این کار بر مبنای حدود ۴۵۰۰ غزل سامان یافته و به شرح زیر فصل بندی شده است.

فصل اول شامل مقدمه، اهمیت و ضرورت تحقیق، روش تحقیق و مراحل پژوهش است. در فصل دوم قالب شعری غزل در آیین‌های نگاه شاعران و منتقدان معاصر به تصویر کشیده شده است تا این قالب شعری بیشتر شناخته شود و در کنار آن نیز برجسته‌ترین غزل‌سرایان معاصر به صورت مختصر معرفی شده‌اند.

در فصل سوم کارنامه‌ی غزل شیراز از آغاز تا زمان انقلاب اسلامی به صورت اجمالی مرور شده است. زیرا به نظر می‌رسد بررسی غزل بعد از انقلاب بدون شناخت پیشینه‌ی آن کاری ناقص است.

در فصل چهارم مهم‌ترین ویژگی‌های ساختاری غزل، بررسی شده است.

در فصل پنجم اصلی‌ترین ویژگی‌های زبانی و گونه‌های مختلف غزل معرفی شد.

در فصل ششم انواع غزل از نظر محتوا بررسی و مهم‌ترین ویژگی‌های محتوایی آن‌ها بازنموده شده است.

در فصل هفتم نتایج بدست آمده از تحقیق نشان داده شده است.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

فصل اول: کلیات

- ۱-۱. مقدمه ۱
- ۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق ۲
- ۳-۱. مروری بر تحقیقات انجام شده ۳
- ۴-۱. روش تحقیق و مراحل پژوهش ۵
- ۵-۱. منابع تحقیق ۶

فصل دوم: درآمدی بر موضوع تحقیق

- ۱-۲. غزل از نگاه شاعران معاصر ۷
- ۲-۲. نگاهی به غزل معاصر ایران ۱۰

فصل سوم: بررسی کلی کارنامه‌ی غزل شیراز از آغاز تا دوران مشروطه

- ۱-۳. سعدی ۲۲
- ۲-۳. حافظ ۲۲
- ۳-۳. بابافغانی ۲۳
- ۴-۳. عرفی ۲۴
- ۵-۳. لسانی شیرازی ۲۴
- ۶-۳. اهلی شیرازی ۲۵
- ۷-۳. قآنی ۲۵
- ۸-۳. بررسی اجمالی کارنامه‌ی غزل شیراز از دوره‌ی مشروطه تا انقلاب اسلامی ۲۶
- ۱-۸-۳. فریدون توللی ۲۷
- ۲-۸-۳. حمیدی شیرازی ۳۰
- ۹-۳. غزل شیراز بعد از انقلاب اسلامی ۳۱
- ۱-۹-۳. غلام‌حسن اولاد (م- اندیش) ۳۲
- ۱-۹-۳. استفاده از نماد ۳۴
- ۲-۹-۳. استفاده از ضرب‌المثل ۳۶

۳۷ استفاده از آرایه‌های ادبی..... ۳-۱-۹-۳
۳۹ تصویرپردازی..... ۴-۱-۹-۳
۴۰ الهام‌پذیری از دیگر شاعران..... ۵-۱-۹-۳
۴۲ گستره‌ی واژگانی..... ۶-۱-۹-۳
۴۲ تصرف در قافیه..... ۷-۱-۹-۳
۴۳ ردیف..... ۸-۱-۹-۳
۴۴ پرویز خائفی..... ۲-۹-۳
۴۵ استفاده از واژگان کهنه..... ۱-۲-۹-۳
۴۵ استفاده از تشبیهات تقلیدی و ترکیب‌های تکراری..... ۲-۲-۹-۳
۴۸ صدرا ذوالریاستین شیرازی..... ۳-۹-۳
۴۹ زبان کهنه و تقلیدی..... ۱-۳-۹-۳
۵۲ الهام‌پذیری از دیگر شاعران..... ۲-۳-۹-۳
۵۲ استفاده از واژه‌ی کوچه..... ۳-۳-۹-۳
۵۴ محمد خلیل جمالی (مذنب)..... ۴-۹-۳
۵۷ شکایت از پیری..... ۱-۴-۹-۳
۵۸ مضامین عاشورایی و آیینی..... ۲-۴-۹-۳
۵۹ تقابل نور و تاریکی..... ۳-۴-۹-۳
۵۹ مرثیه‌سرایی و مدح..... ۴-۴-۹-۳

فصل چهارم: بررسی ساختار غزل شیراز پس از انقلاب اسلامی

۶۱ وزن..... ۱-۴
۶۲ وزن‌های بلند..... ۱-۱-۴
۶۲ وزن‌های دوری..... ۲-۱-۴
۶۵ گوناگونی وزن..... ۳-۱-۴
۷۱ وزن‌های پرکاربرد..... ۴-۱-۴
۷۲ وزن‌های نو..... ۵-۱-۴
۷۴ وزن‌های غریب و کم‌کاربرد..... ۶-۱-۴
۷۴ خروج از وزن..... ۷-۱-۴
۷۸ قافیه..... ۲-۴
۷۹ نوگرایی در قافیه..... ۱-۲-۴
۷۹ بازی با قافیه..... ۱-۱-۲-۴
۸۰ تغییر حروف قافیه..... ۲-۱-۲-۴

۳-۱-۲-۴. هم قافیه قراردادن کسره و سکون	۸۱
۴-۱-۲-۴. قافیه کردن قافیه‌های اسمی و فعلی	۸۱
۵-۱-۲-۴. قافیه‌های دشوار	۸۲
۶-۱-۲-۴. تغییر لحن در قافیه	۸۳
۳-۴. ردیف	۸۵
۱-۳-۴. ردیف های انقلابی	۸۵
۲-۳-۴. ردیف های جنگی	۸۶
۳-۳-۴. نوحویی در ردیف	۸۸
۴-۳-۴. ردیف های اسمی	۹۱
۵-۳-۴. ردیف های جفتی	۹۳
۶-۳-۴. ردیف های پر کاربرد	۹۳
۷-۳-۴. ردیف های مذهبی	۹۵
۴-۴. تقسیم بندی ساختار غزل شیراز	۹۷
۱-۴-۴. غزل سپید	۹۷
۲-۴-۴. غزل نمایشی	۹۹
۳-۴-۴. غزل گفتار	۱۰۱
۴-۴-۴. غزل روایی	۱۰۳
۵-۴-۴. غزل قطعه	۱۰۵
۶-۴-۴. غزل مثنوی	۱۰۶
۷-۴-۴. غزل قصیده	۱۰۹
۵-۴. غزل های تکراری	۱۱۲
۶-۴. فضا سازی در غزل با استفاده از نشانه‌ها	۱۱۳

فصل پنجم: بررسی زبان غزل شیراز پس از انقلاب اسلامی

۱-۵. غزل کاملاً سنتی	۱۱۸
۲-۵. غزل نسبتاً سنتی	۱۲۰
۳-۵. غزل نیمه سنتی	۱۲۲
۴-۵. غزل نو	۱۲۵
۵-۵. غزل نو افراطی	۱۲۶
۶-۵. بومی سرایی	۱۳۳

۱۳۴	۵-۶-۱. بیژن سمندر
۱۳۵	۵-۶-۲. احد ده بزرگی
۱۳۵	۵-۶-۳. یدالله طارمی
۱۳۷	۵-۶-۴. مریم دانش فرد
۱۳۸	۵-۶-۵. محمد حسن شفاعت
۱۳۹	۵-۷-۷. گستره‌ی واژگان
۱۴۰	۵-۷-۱. واژگان و اصطلاحات جنگ
۱۴۲	۵-۷-۲. نام مناطق جنگی
۱۴۲	۵-۷-۳. واژگان احیا شده‌ی جنگ های قدیم
۱۴۳	۵-۷-۴. واژگان عاشورایی
۱۴۵	۵-۷-۵. نام های مذهبی
۱۴۶	۵-۷-۶. واژه‌ی بانو
۱۴۸	۵-۷-۷. واژه‌ی فدک
۱۴۸	۵-۷-۸. واژگان جدید
۱۹	۵-۷-۹. واژگان کهنه و تقلیدی
۱۵۳	۵-۷-۱۰. واژگان متروک و مهجور
۱۵۵	۵-۷-۱۱. اصطلاحات روزمره و عامیانه
۱۵۶	۵-۷-۱۲. قیدهای زمان
۱۵۷	۵-۷-۱۳. تکرار قید
۱۵۸	۵-۷-۱۴. واژگان نگارشی
۱۵۹	۵-۷-۱۵. وندهای ترکیبی
۱۶۰	۵-۸. تتابع اضافات
۱۶۱	۵-۹. تکرار
۱۶۳	۵-۱۰. شروع ناگهانی غزل
۱۶۴	۵-۱۱. پایان ناتمام غزل
۱۶۵	۵-۱۲. حذف
۱۶۵	۵-۱۲-۱. حذف بعد از ردیف
۱۶۶	۵-۱۲-۲. حذف بعد از قافیه
۱۶۷	۵-۱۲-۳. حذف کلمه
۱۶۸	۵-۱۲-۴. حذف جمله
۱۶۸	۵-۱۳. غزل هندی
۱۷۰	۵-۱۳-۱. وابسته‌های عددی

۱۷۲ ۵-۱۳-۲. تصویرهای پارادوکسی

فصل ششم: بررسی محتوای غزل شیراز پس از انقلاب اسلامی

۱۷۴ ۶-۱. غزل انقلاب

۱۷۷ ۶-۲. غزل جنگ

۱۸۸ ۶-۳. غزل آیینی

۱۸۸ ۶-۳-۱. غزل عاشورایی

۱۹۳ ۶-۳-۲. غزل انتظار

۱۹۵ ۶-۴. غزل عاشقانه

۲۰۳ ۶-۵. غزل اجتماعی

۲۰۸ ۶-۶. غزل مدح

۲۱۵ ۶-۷. غزل سوگ

۲۱۷ ۶-۸. غزل وطنی

۲۱۹ ۶-۹. حضور انواع نمادها

۲۲۶ ۶-۱۰. رنگ

۲۳۴ ۶-۱۱. شکایت از پیری

۲۳۵ ۶-۱۲. تقابل نور و تاریکی

فصل هفتم: نتیجه‌گیری

۲۳۹ ۷-۱. ساختار

۲۴۰ ۷-۲. زبان

۲۴۲ ۷-۳. محتوا

۲۴۶ فهرست منابع و مآخذ

۲۵۳ فهرست سایت‌ها و وبلاگ‌ها

فهرست جدول‌ها

صفحه

عنوان

- جدول شماره‌ی ۱: سه وزن اول مورد علاقه‌ی شاعران غزل‌سرای شیراز که موفق به چاپ مجموعه‌ی اشعار خویش شده‌اند ۶۶
- جدول شماره‌ی ۲: گوناگونی وزنی در غزل‌های غیر تکراری شاعران دارای مجموعه‌ی شعر ۶۸
- جدول شماره‌ی ۳: مختصات محتوای غزل قبل و بعد از انقلاب اسلامی ۱۷۵
- جدول شماره‌ی ۴: تعداد غزل‌های جنگ در مجموعه‌های چاپ شده‌ی غزل‌سرایان شیراز ۱۸۲

فصل اول

کلیات

۱-۱. مقدمه

غزل یکی از قالب‌های زنده در شعر فارسی است که اکثر شعرا در همه‌ی ادوار در این قالب طبع‌آزمایی کرده‌اند و شیراز نیز که از دیرباز مهد فرهنگ و تمدن ایران بوده، غزل‌سرایان بزرگی را در دامان مهر خویش پرورش داده است. سعدی، حافظ، بابافغانی، عرفی، لسانی، قانانی، شوریده، وصال، فریدون توللی و حمیدی از نام‌دارترین غزل‌سرایان شیراز هستند. در سه دهه‌ی اخیر نیز که مبنای زمانی این تحقیق است، شاعران بسیاری در شیراز به این قالب شعری روی آورده‌اند که بیشتر آنان از شهرت چشم‌گیری برخوردارند. از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان پرویز خائفی، سیدعلی مزارعی، صدرا ذوالریاستین، غلام‌حسن اولاد، محمد خلیل جمالی، احد ده‌بزرگی، شاپور پساوند، هاشم جاوید، کاظم شیعتی، غلام‌علی مهدی‌خانی (مجرد)، سیدحسن اجتهادی، همایون یزدان‌پور، شهرام شمس‌پور، عزیز شبانی، مجتبی روسپید، سید احمد حجتی، مهدی مباشر و یدالله طارمی را نام برد.

بعد از این نام‌ها نیز شاعران جوان‌تری که از آن‌ها به «شاعران نسل دوم» تعبیر می‌کنیم، همواره در پویایی غزل شیراز سهیم بوده و به این قالب شعری روی آورده‌اند؛ شاعرانی چون محمد حسین همافر، محمدرضا حجازی (سحر)، کاووس حسن‌لی، خسرو قاسمیان، محمدرضا خالصی، قاسم مرام، نادر فخرآور، غلامرضا کافی، پروانه نجاتی، پیروش عصفوری، محسن رضوی، شاهرخ تندروصالح، حمید روزی‌طلب، علی مرام، عباس کمالی، عبدالحمید رحمانیان، فریبا جاودان، نرگس روسفید، علی‌رضا صائب، نسترن بهاردار، محمدامین فصحتی، علی‌رضا نسیمی، هاشم کرونی و ...

شاعران نسل سوم نیز که اکثر آن‌ها کم‌تر از سی سال سن دارند، با زبانی نو و شگردهایی که خاص زبان غزل در دهه‌ی اخیر است و در فصل‌های بعدی از آن بیشتر سخن به میان خواهد آمد؛ به چرخه‌ی غزل شیراز شتاب بیشتری بخشیده‌اند و همواره جانشینان شایسته‌ای برای غزل‌سرایان بزرگ شیراز بوده‌اند که از برجسته‌ترین آن‌ها می‌توان به نجمه آرمان، زهره ادیب‌پور، سمیه انصاری‌فرد، آمنه صادقی، سمیه نجفی، ندا جوکار، راضیه فخاری، رامین خسروی، فاطمه قائدی، سمیه رحمانی، محمد سیار، سمیه آقایی، فاطمه یزدان‌شناس، محمد مرادی، کاوه بهبهانی، ام‌البنین باباخانی، مرضیه مرادی،

محمد پیران، میلاد عرفان‌پور، سهیلا رستاقی، فاطمه فاضلی، سمیه ترابی، امین احراری، ندا هدایتی‌فرد و دیگران اشاره کرد که اکثر این شاعران با شرکت در جشنواره‌ها و کنگره‌های ادبی در سراسر کشور سهم بسزایی در شناساندن غزل شیراز داشته‌اند.

شیراز زادگاه واقعی بسیاری از غزل‌سرایانی که در این رساله به عنوان شاعران شیراز شناخته شده‌اند نیست اما به دلیل اقامت طولانی مدت و بیش از یک دهه‌ای در شیراز و این که در جریان‌های شعری این شهر حضوری فعال داشته‌اند، به ناچار آنان را جزء شاعران شیراز دانستیم. که از مهم‌ترین این شاعران می‌توان به غلام‌حسن اولاد (فیروزآباد)، محمد خلیل جمالی (استهبان)، سید حسن اجتهادی (کازرون)، سید محمد امین جعفری (برازجان)، نادر فخرآور (کازرون)، عبدالحمید رحمانیان (جهرم)، علی‌رضا صائب (فسا)، کاووس حسن‌لی (دهبید)، منوچهر مظفریان (کازرون)، خسرو قاسمیان (فراش‌بند)، غلام‌علی مهدی‌خانی (اراک)، پروانه نجاتی (بهبهان)، غلام‌رضا کافی (شهر بابک) و دیگران اشاره کرد.

۱-۲. اهمیت و ضرورت تحقیق

سرزمین پهناور فارس و شهر شیراز از دیر باز از قطب‌های فرهنگی و هنری کشور بوده و بزرگان بسیاری را در دامان مهر خویش پرورده است.

با رواج شعر در سرزمین ایران و حرکت از خراسان به سوی عراق عجم و آذربایجان، سخن منظوم در فارس پایگاه ارجمندی یافت و با ظهور نابغه‌های این سرزمین یعنی سعدی و حافظ، برگ زرینی به دفتر ادب پارسی افزوده گشت. در این میان قالب شکوهمند غزل نسبت به سایر شکل‌های شعری حضوری چشم‌گیر و برتری غیرقابل انکاری یافت. این برجستگی تا دوران معاصر ادامه یافت. همین موضوع ضرورت انجام این پژوهش را نمایان‌تر می‌سازد.

تفاوت دیدگاه، ذهن و زبان، تأثیر نوآوری‌های معاصر، تعداد نحله‌ها و شیوه‌های ادبی، شتاب تحولات اجتماعی، بروز انقلاب اسلامی، حادثه‌ی جنگ تحمیلی و مانند آن سبب شده است تا غزل معاصر و به تبع آن شعر شیراز ویژگی‌های متعددی از جمله تنوع ساخت، بافت و محتوا را پذیرا شود. پژوهش علمی در این قالب شعری وضع آن را روشن‌تر خواهد کرد. همچنین خالی بودن عرصه از پژوهشی جامع درباره‌ی شعر شیراز و به ویژه غزل که حجم قابل توجهی دارد از انگیزه‌های انجام این تحقیق است. نگارنده در این پژوهش به بررسی کارنامه‌ی غزل شیراز در محدوده‌ی زمانی ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ می‌پردازد و قصد دارد تا به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- ۱- برجسته‌ترین ویژگی‌های ساختاری و لفظی قالب غزل در شعر شیراز کدام‌اند؟
- ۲- برجسته‌ترین چهره‌های غزل‌پرداز شیراز در تقسیمات مختلف چه کسانی‌اند؟
- ۳- مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی در غزل شیراز کدام است؟
- ۴- محتوای غزل شیراز چگونه است و شامل چه مواردی می‌شود؟

۳-۱. مروری بر تحقیقات انجام شده

اصولاً ادبیات فارسی متهم به نداشتن نقد و بی‌توجهی به اهمیت کارکرد آن است و به همین دلیل حجم آثار مربوط به نقد و تحلیل و باز شناخت آن در ادبیات فارسی با همه‌ی مایه‌وری و فراوانی آثار شعری و شاعران آن، چندان چشم‌گیر نیست و معاصر بودن موضوع رساله هم سببی است تا از نظر نقد و تحلیل نیز تهی‌دست باشد.

بیشترین حجم سخن در این باره را باید در مقالات و مصاحبه‌هایی دید که عمدتاً در روزنامه‌ها و مجلات به چاپ رسیده است و گه‌گاه جنگ‌هایی نیز به این عنوان فراهم شده است و آثاری که در پیوند با شعر معاصر، شعر فارس و ادبیات انقلاب اسلامی نگاشته شده است، به‌ندرت دارای اشاره‌ها و بررسی‌هایی درباره‌ی غزل شیراز است؛ گرچه منبع کامل و ویژه‌ای با عنوان غزل شیراز هنوز پدید نیامده است، در این مجال به بررسی و باز نمود چند اثر در پیوند با موضوع حاضر پرداخته می‌شود.

- دستی بر آتش (۱۳۸۱)، غلام‌رضا کافی، شیراز: نوید.

این اثر در واقع متن رساله‌ی کارشناسی ارشد ایشان است که در سال ۱۳۸۰ با عنوان «شناخت شعر جنگ» به راهنمایی دکتر کاووس حسن‌لی در دانشگاه شیراز انجام گرفته است. مؤلف در این کتاب ۳۷۶ صفحه‌ای که در هشت گفتار تدوین شده، به بررسی شعر جنگ پرداخته است. سهم غزل در این کتاب نیز بیش از ۱۳ صفحه نیست، اما نقدها و تحلیل‌هایی که مؤلف در اثر خود ارائه داده، می‌تواند از نظر ساختاری و محتوایی، پیشینه‌ای برای تحقیق حاضر باشد.

- شکوه شقایق (۱۳۸۱)، ضیاء الدین ترابی، تهران: انتشارات مؤسسه‌ی فرهنگی سما.

این کتاب از دو قسمت تشکیل شده و هر قسمت چهار فصل دارد. در هر فصل به نقد و بررسی یک مجموعه‌ی شعر از شاعران انقلاب پرداخته شده است که در مجموع، نقد و بررسی هشت مجموعه‌ی شعر را فرا روی خواننده قرار داده است. در این اثر نیز غزل شیراز هیچ سهمی ندارد، اما با توجه به این که قسمت اعظم این کتاب ۳۴۱ صفحه‌ای بررسی و نقد غزل معاصر است. با بخشی از مطالب این رساله همسویی دارد.

– گونه‌های نوآوری در شعر معاصر ایران (۱۳۸۳)، کاووس حسن‌لی، تهران: ثالث.

این کتاب ۵۱۱ صفحه‌ای به بررسی و نقد و تحلیل شعر امروز ایران پرداخته و گونه‌های نوآوری در آن را به تماشا نشسته است. این اثر پنج فصل دارد که مؤلف با نگاهی ژرف و نو، جریان‌های مختلف شعر معاصر را در آن بررسی کرده است.

بیشتر فصل‌ها و جزءبندی‌های این کتاب ارزشمند به خصوص فصل آخر که به نوآوری در قالب‌های گذشته‌ی شعر فارسی پرداخته، در این پژوهش می‌تواند به ضرورت مورد استفاده قرار گیرد.

– حرکت نوگرایی در غزل امروز فارس (۱۳۸۴)، کاووس حسن‌لی، فارس‌شناخت. فصل‌نامه‌ی فرهنگی و پژوهشی بنیاد فارس‌شناسی.

در این مقاله، نویسنده جریان‌های نوجویانه را در غزل فارس به صورت جزئی و خلاصه به تماشا نشسته و دسته‌بندی‌هایی از غزل فارس ارائه داده و گونه‌های زبانی را در غزل این شاعران ارزیابی کرده است. این مقاله که هیجده صفحه از فصل‌نامه را در بر گرفته، شاید تنها منبعی باشد که تاکنون به صورت اختصاصی به قالب شعری غزل فارس پرداخته که از این جهت قابل توجه است و می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد؛ اما نگاه مؤلف به قالب شعری غزل در این اثر بیشتر گذرا و جزئی است و همان‌طور که گفته شد، در رابطه‌ی مستقیم با غزل شیراز و بررسی جنبه‌های مختلف این قالب شعری، هنوز کار مستقل و شایسته‌ای انجام نگرفته است.

– جریان شناسی غزل شاعران جوان جنوب ایران (۱۳۸۷)، محمد مرادی

این منبع پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد محمد مرادی است که به راهنمایی دکتر کاووس حسن‌لی در دانشگاه شیراز تدوین شده است.

در این کتاب علاوه بر بررسی ویژگی‌های لفظی و محتوایی غزل جوان جنوب ایران، بسیاری از خصوصیات غزل این شاعران بررسی شده و مطالب ارزنده‌ای در باره‌ی رفتارهای زبانی، بیانی و محتوایی شاعران جنوب ایران که تعدادی از آنان اهل شیرازند مطرح شده است که می‌تواند به ضرورت مورد استفاده قرار گیرد.

– گزیده‌ی شعر معاصر فارس (۱۳۸۴)، محمد ابراهیم انصاری لاری، شیراز: بنیاد فارس‌شناسی

این مجموعه‌ی ۳۵۶ صفحه‌ای شامل معرفی آثار و شرح حال مختصری از شاعران فارس است. سی و دو نفر از این شاعران شیرازی هستند که حضور این تعداد از شاعران شیراز در یک مجموعه می‌تواند منبع مناسبی برای این تحقیق باشد. انصاری در گزینش شاعران و آثارشان دقیق عمل نکرده و گاه غزل‌هایی به عنوان گزیده‌ی شعر معاصر فارس به نمایش گذاشته که حتی سایه‌ای هم از غزل فارس محسوب نمی‌شوند. آوردن نمونه‌های غزل زهرا مزارعی و... از این گونه است. در این مجموعه هیچ نقد و تحلیلی از غزل شیراز وجود ندارد.

همان‌طور که ملاحظه شد تا به حال هیچ اثری در رابطه‌ی مستقیم با غزل شیراز به ویژه غزل پس از انقلاب اسلامی به چاپ نرسیده است و فقط رتبه‌ی پای ناپیدای آن را می‌توان در آثار یاد شده و یا چند اثر دیگر که قابل معرفی نیست، جست و جو کرد و این از دلایلی بود که سبب شد برای اولین بار به بررسی کارنامه‌ی غزل شیراز پرداخته شود.

۱-۴. روش تحقیق و مراحل پژوهش

این پژوهش به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. با توجه به گستردگی تعداد غزل‌سرایان شیراز و مجموعه‌های آنان، نزدیک به ۲۰۰ کتاب، اعم از مجموعه‌ی شعر، مجموعه‌ی مقالات و دیگر کتاب‌هایی که به نوعی در پیوند با موضوع تحقیق تألیف شده است، مطالعه و فیش‌برداری شد. برای تألیف این رساله مراحل زیر پیموده شد:

۱- معرفی قالب غزل از نگاه شاعران معاصر

ابتدا برای این که قالب شعری غزل بهتر و بیشتر شناخته شود، آن را از نگاه شاعران معاصر بررسی کرده‌ایم تا با نگاهی امروزی این قالب شعری ارزیابی شود و سعی شد دیدگاه صاحب‌نظران و کسانی که چهره‌هایی شناخته شده در شعر امروز ایران هستند آورده شود. در مرحله‌ی بعد بخشی با نام «نگاهی به غزل معاصر ایران» نوشته شد تا غزل‌سرایان جریان‌ساز و برجسته‌ی معاصر با اختصار ارزیابی شوند؛ زیرا شناخت غزل شیراز در سه دهه‌ی اخیر بدون شناخت غزل معاصر ناقص به نظر می‌رسید.

۲- بررسی کلی کارنامه‌ی غزل شیراز از آغاز تا مشروطه

در این آیین، ابتدا تصویری شفاف از غزل‌سرایان برجسته‌ی شیراز تا زمان مشروطه ارائه گردید. سپس کارنامه‌ی این غزل‌سرایان از مشروطه تا انقلاب اسلامی ایران بررسی شد و به شاعرانی که نام‌ورتر از دیگران در عرصه‌ی غزل شیراز بوده‌اند، مانند فریدون توللی و حمیدی شیرازی، مفصل‌تر پرداخته شد.

۳- بررسی کلی کارنامه‌ی غزل شیراز بعد از انقلاب اسلامی

این مورد که موضوع اصلی این تحقیق است به طور کامل بررسی شد و جریان‌های رایج در غزل شاعران سه دهه‌ی بعد از انقلاب اسلامی شناسایی شد.

۴- پرداختن به شیوه‌ی شاعری چهار غزل‌سرای شیراز به نام‌های پرویز خائفی، غلام‌حسن اولاد، صدرا ذوالریاستین و محمدخلیل جمالی (مذنب) و بررسی شیوه‌ی شاعری این شاعران که همواره نام‌هایی مطرح در غزل شیراز هستند ضروری به نظر می‌رسید که در این رساله به آن پرداخته شده است.

۵- در ادامه، برجسته‌ترین ویژگی‌های زبانی، ساختاری و محتوایی در غزل شیراز معرفی و شناسایی شد.

۶- شیوه‌ی ارجاع

برای ارجاع در داخل متن به روش زیر که مطابق با آخرین آیین‌نامه‌ی دانشگاهی است عمل شد. ابتدا نام خانوادگی، سپس سال انتشار و در پی آن صفحه‌ی ارجاع آورده شده است. مثلاً: (مظفریان، ۱۳۸۶: ۳۴) یعنی مظفریان در سال ۱۳۸۶ اثر را تألیف کرده و نقل قول مورد نظر که برای نمونه آورده شده است در صفحه‌ی ۳۴ کتاب است و خواننده با مراجعه به فهرست منابع در آخر رساله اطلاعات بیشتری به دست می‌آورد و از نام مؤلف، نام کتاب، محل نشر و نام انتشارات نیز آگاه می‌شود. همین ارجاع در فهرست منابع این گونه آمده است: (مظفریان، منوچهر، ۱۳۸۶، لحظه‌های طلوع. شیراز: نوید)

چنان‌چه شاعر یا نویسنده‌ای در یک سال بیش از یک کتاب به چاپ رسانده باشد در داخل متن علاوه بر سال تألیف؛ نام کتاب نیز ذکر شده است تا خواننده متوجه شود که نقل قول داخل متن از کدام کتاب مؤلف است. مثال: (جمالی، تا ملاقات سحر، ۱۳۸۴: ۲۶) و یا (جمالی، عاشقانه‌های عاشورایی، ۱۳۸۴: ۴۵) گاهی نام خانوادگی شاعر یا نویسنده‌ای قبل از پرانتز آورده شده است و این یعنی؛ منبع مورد نظر از کتابی انتخاب شده است که تألیف ایشان نیست.

مثال: فاضلی (امینی، خلیج فارس، ۱۳۸۶: ۷۲) معنی این ارجاع، این است که شعری که در متن آورده شده از خانم فاضلی است و شخصی به نام امینی در صفحه‌ی ۷۲ کتابی به نام خلیج فارس که در سال ۱۳۸۶ چاپ شده، این شعر را آورده است و خواننده می‌تواند با مراجعه به فهرست منابع در آخر کتاب اطلاعات دقیق‌تری از منبع مورد نظر به دست می‌آورد. مثلاً همین منبع در فهرست منابع این گونه آمده است: امینی، افسون (۱۳۸۶). خلیج فارس. تهران: انتشارات سوره‌ی مهر

۱- ۵. منابع تحقیق

از منابع مورد استفاده در این تحقیق می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- مجموعه‌های شعر

اصلی‌ترین مأخذ این تحقیق مجموعه‌های چاپ شده‌ی شاعران غزل‌سرای شیراز در محدوده زمانی رساله است که حتی‌المقدور همه‌ی آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲- روزنامه‌های محلی شیراز

یکی از منابع ارزیابی غزل‌های بسیاری از غزل‌سرایان شیراز که به هر دلیلی موفق به چاپ مجموعه‌ی آثار خویش نشده‌اند روزنامه‌های محلی شیراز است. از همین رو روزنامه‌های چند دهه‌ی اخیر شیراز از جمله؛ روزنامه‌های خیر جنوب، عصر و نیم‌نگاه و اکاوی و بررسی شد.

۳- جنگ‌ها

از دیگر منابع تحقیق، مجموعه‌ی شعرهایی است که در قالب «جنگ» منتشر شده‌اند. چرا که آثار بیشتر شاعران نسل سوم شیراز که مجموعه‌ای به چاپ نرسانده‌اند، به طور پراکنده در این جنگ‌ها دیده می‌شود.

۴- مجله‌ها و ویژه‌نامه‌های ادبی

این منابع نیز در بعضی مواقع بر حسب ضرورت مورد استفاده قرار گرفته است.

۵- مقاله‌ها

مقاله‌هایی که بویژه در دهه‌های گذشته در پیوند با غزل و بخصوص غزل‌سرایان شیراز نوشته شده، از دیگر منابع این تحقیق بوده است.

فصل دوم

درآمدی بر موضوع تحقیق

۱-۲. غزل از نگاه شاعران معاصر

اصطلاح غزل، ابتدا مخصوص اشعار غنایی و سروده‌های آهنگین عاشقانه بوده که با الحان موسیقی تطبیق می‌شده و آن را اغلب با ساز و آواز می‌خوانده‌اند. چنان که حافظ گوید:
مطرب از درد محبت غزلی می‌پرداخت که حکیمان جهان را مژه خون‌پالا بود
بدین جهت غزل را «چامه» نیز گفته‌اند؛ زیرا چامه به معنی سرود و نغمه است و چامه‌سرایی کسی است که غزل را مطابق با موسیقی یا آواز بخواند. بنابراین غزل قالبی است مستقل در شعر فارسی با ویژگی‌های لفظی و با محتوای عشق یا شرح دلدادگی، توصیف معشوق و وصف الحان عاشق با سابقه‌ای افزون بر هزارسال در قلمرو شعر فارسی. (رزمجو، شعر ۴۶، ۱۳۸۵: ۴۸)

سجادی در تعریف غزل می‌گوید:

غزل خصوصی‌ترین، عاطفی‌ترین و صادقانه‌ترین قالب شعر فارسی است، غزل بیان عشق شاعر است به معشوق بی هیچ انتظار و توقعی، غزل مدح ممدوح نیست، بل ستایش اوست به زیباترین و کوتاه‌ترین عبارات و فاخرترین و آهنگین‌ترین کلمات. غزل در عرف شعر فارسی و در ذهن تاریخی شعر ایران فصیح است، بلیغ است، آهنگین و موسیقایی است و به دل می‌نشیند. غزل نوایی گوش‌نواز و روح‌افزا است که متواضعانه و مشتاقانه به مخاطب شناخته یا شناخته خود تقدیم می‌شود، شاعر غزل سرا می‌داند اگر تلاشش خشن باشد و از بار مناسب و برانگیزاننده‌ی موسیقایی خالی باشد، کلمات زیبا و خوش‌آهنگ و متناسب برنگزیند، وزن شورانگیزی انتخاب نکنند و یا اینکه مظلوم خود را در ظرفی غیر مآیوس‌کننده بریزند و اگر همه‌ی عوامل جذابیت و نشاط‌انگیزی در آن رعایت نشود، هدیه مناسبی به آن موجود رویایی دوست داشتنی و شاید دست‌نیافتنی که مخاطب همه‌ی شاعران غزل سراسر نخواهد بود. (سجادی، همان: ۷۶)

رمضانی فرخانی منتقد شعر معاصر اعتقاد دارد که:

غزل مهم‌ترین قالب شعر فارسی است که در طی تجربه‌های باشکوهی که شاعران فارسی در آن ارائه داده‌اند، به قالبی بدل شده است که بیشترین «شخصیت شعری» را در میان قالبهای شعر فارسی دارد. قالب غزل چه از لحاظ ساختمان و نمایی بیرونی و چه از منظر باطن و درون-داشت‌هایی که در آن بروز کرده است، شخصیتی متنوع و پیرامنه دارد که بنابر همان ویژگی-های درونی و برونی‌اش، روحیه و فضای ذهنی و عاطفی فرهنگ ایرانی را بهتر و کامل‌تر از دیگر قالب‌های فارسی بازنمایی می‌کند. (رمضانی فرخانی، همان: ۵۵)

این تعاریف نشان می‌دهد تا چه اندازه این قالب شعری در ادبیات جدی گرفته شده است. چرا که شاعران همواره دغدغه‌های خود را به وسیله‌ی غزل به فریاد درمی‌آورند. اما برخلاف بسیاری از شاعرانی که به غزل روی خوش نشان می‌دهند و از آن تمجید می‌کنند برخی از صاحب‌نظران شعر معاصر نیز قالب‌های شعری گذشته و بخصوص غزل را مناسب شعر امروز نمی‌دانند. براهنی می‌گوید: